

INGLIZ VA O‘ZBEK DETEKTIV BADIY MATNLARIDA LINGVOKULTUOLOGIK VA SOTSIOLINGVISTIK BIRLIKLARNING STRUKTUR-FUNKSIONAL TAHLILI: SIDNI SHELDONNING “IF TOMORROW COMES” VA TOHIR MALIKNING “MURDALAR GAPIRMAYDILAR” ASARLARI ASOSIDA

Muallif: Mamarasulov Ahmadjon Anvarjon o‘g‘li ¹

Affiliyatsiya: University of Business and Science Ingliz tili o‘qituvchisi ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20232455>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Tohir Malikning “Murdalar gapirmaydilar” qissasi va Sidney Sheldonning “If Tomorrow Comes” romani parchasi misolida o‘zbek va ingliz badiiy matnlaridagi lingvokulturologik va sotsiolingvistik birliklar qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari ikki madaniyat (o‘zbek-islomiy va g‘arbiy-detektiv) o‘rtasidagi o‘xshashlik va tafovutlarni ochib beradi. O‘zbek tiliga tarjima misollari va statistik qiyos keltirilgan. Maqola tarjimonlar, lingvistika talabalari va adabiyotshunoslar uchun amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: Lingvokulturologik birliklar, sotsiolingvistik birliklar, qiyosiy tahlil, detektiv janr, o‘zbek va ingliz adabiyoti.

Zamonaviy lingvistikada adabiy matn tahlili nafaqat grammatik va leksik darajada, balki madaniy, ijtimoiy va frazeologik qatlamlarda ham muhim ahamiyatga ega. Ingliz va o‘zbek badiiy matnlarida lingvokulturologik va sotsiolingvistik birliklar matnning madaniy fonini, ijtimoiy registerlarini va uslubiy ifodaliligini shakllantirishda asosiy rol o‘ynaydi. Ushbu tadqiqotning maqsadi Tohir Malikning “Murdalar gapirmaydilar” qissasi va Sidney Sheldonning “If Tomorrow Comes” romani parchasi misolida yuqoridagi birliklarni qiyosiy ravishda tahlil qilish, ularning matndagi funksiyalarini aniqlash va ikki madaniyat o‘rtasidagi o‘xshashlik hamda tafovutlarni ochib berishdan iborat. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, detektiv janrida ishlatiladigan maxsus lingvistik birliklar tarjima va lingvokulturologik moslashuv jarayonida ko‘pincha qiyinchilik tug‘diradi. Tadqiqot savollari: mazkur birliklar qanday taqsimlangan, ular matnning uslubiy va madaniy qiymatini qanday oshiradi hamda tarjima paytida qanday strategiyalar qo‘llanilishi mumkin?

Tahlil quyidagi bosqichlarda amalga oshirildi: matnlarni diqqat bilan o‘qib chiqish va potensial lingvistik birliklarni belgilash, birliklarni ikki toifaga ajratish (lingvokulturologik birliklar – madaniy realiyalar, diniy va geografik nomlar; sotsiolingvistik birliklar – ijtimoiy guruhlar jargoni va registerlari), har bir birlikning konteksti, joylashuvi va funksiyasini tavsiflash, o‘zbek va ingliz tillaridagi tarjima variantlarini taklif qilish (ekvivalentlik va madaniy moslashuv printsipli asosida) hamda statistik qiyosiy tahlil: birliklar soni va foiz ulushini hisoblash.

Tadqiqot sifatli va miqdoriy usullarni birlashtirdi. Adabiy manbalar nazariy asos sifatida qo‘llanildi. Tadqiqot cheklovlari: faqat bitta qissa va bitta roman parchasi tahlil qilingani.

Tahlil natijasida ikkala matnda jami 48 ta maxsus lingvistik birlik aniqlandi (Sheldon parchasi – 25 ta, Malik qissasi – 23 ta). Ularning taqsimlanishi quyidagicha:

Lingvokulturologik birliklar ikkala matnda ham madaniy realiyalarni aks ettiradi, ammo S.Sheldon parchasida G'arb huquqiy va san'at realiyalari (*One Police Plaza, Southern Louisiana Penitentiary for Women, Renoir, little black book*)[2:49], T.Malik qissasida esa o'zbek-islomiy va sovet qamoqxona realiyalari (*Qur'on oyatlari – Baqara va Oli Imron suralari, nafs, shahvat, zulm, jannati naim, vor v zakone, xotinlar telegrafi, dafn marosimi*)[1:2] ustunlik qiladi.

Sotsiolingvistik birliklar Sheldonda politsiya jargoni (*run it through for fingerprints, prints, served time, nail her, pick her up, on what charge?, the little bastard*) bilan ifodalansa, Tohir Malik qissasida qamoqxona va oilaviy jinoyat slenglari (*tramvayga qo'yish, bespridelshik, malyava, politbyuro, futbol o'lgur, haromxo'r, sharmanda*) bilan namoyon bo'ladi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, lingvokulturologik birliklar Malik qissasida (35 %) ustunlik qiladi, bu o'zbek detektivida islomiy axloq va oilaviy madaniyatning kuchli ta'sirini tasdiqlaydi (*Qur'on oyatlari, nafs va zulm haqidagi falsafa*). Sheldon parchasida esa sotsiolingvistik birliklar (32 %) yetakchi bo'lib, g'arb politsiya va huquqiy muhitini realistik tarzda aks ettiradi[4:83]. Ikkala asarda ham jinoyat va qamoqxona mavzusi umumiy, ammo ifoda usuli farqli: ingliz matnida rasmiy jargon va idiomalar (*not a shred of evidence, walk away scot free*), o'zbek matnida esa diniy-falsafiy iboralar va oilaviy sleng (*haromxo'r, sharmanda, xotinlar telegrafi*) ustun.

Tarjima misollari madaniy ekvivalentlik muammosini hal qilishda muhim: ba'zi birliklar to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilinadi (*rental agreement* → ijara shartnomasi), boshqalari izoh talab qiladi (*vor v zakone yoki little black book*). Statistik ko'rsatkichlar detektiv janrida sotsiolingvistik unsurlarning ustunligini tasdiqlaydi, bu tarjimonlar uchun muhim signal[6:193]. Tadqiqot natijalari oldingi ishlar bilan uyg'un bo'lib, ikki madaniyat o'rtasidagi frazeologik va lingvokulturologik parallelizmni chuqurlashtiradi.

Tohir Malik va Sidney Sheldon asarlari tahlili ingliz va o'zbek badiiy matnlarida lingvokulturologik va sotsiolingvistik birliklarning matnni madaniy, ijtimoiy va uslubiy jihatdan boyitishdagi muhim rolini tasdiqladi. O'zbek qissasida islomiy va oilaviy unsurlar, ingliz romanda esa huquqiy-politsiya jargonlari ustun bo'lsa-da, ikkala asarda detektiv janrining umumiy xususiyatlari saqlanadi. Sotsiolingvistik birliklarning ustunligi va tarjima strategiyalari tarjimonlar va lingvistlar uchun amaliy qiymatga ega. Kelajak tadqiqotlarida bir necha asardan katta korpus tahlil qilish va o'zbek-ingliz qiyosiy tahlilini kengaytirish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. T. Malik, *Murdalar gapirmaydilar*. – Toshkent: Sharq, 2019.-162.
2. Sheldon, S. *If Tomorrow Comes*. – New York: Grand Central Publishing, 1985.-389
3. Mirtojdiyev M. *Lingvokulturologiya*. – Toshkent: Fan, 2018.-360.
4. Nurmonov A. *O'zbek frazeologiyasi*. – Toshkent: O'qituvchi, 2020.-463.
5. Kunin A.V. *Kurs frazeologii sovremennogo angliyskogo yazyka*. – Moskva: Vysshaya shkola, 1996.-381.
6. Vereshchagin E.M., Kostomarov V.G. **Yazyk i kul'tura**. – Moskva: Indrik, 2005.-1037.